

X/XVI.-XII/XVIII. YZYILLAR ARASI ARAP ŞİİRİNDE KAHVE

Mehmet Mesut ERĖİN*

THE COFFEE IN ARABIC POETRY IN THE X/XVI.-XII/XVIII. CENTURY

As it is known, coffee is till at top of the ecstatic substances; so coffee became the inspiration for Arab poets and it was treated of on all sides in their poetry (poems). In this cadre, the mentioned work is treating and analyzing coffee, its first discoverer, the Islamic law debates related to it as allowed or prohibited, in addition to, the description, the making ways, the species, the benefits and drinking place (known today as cafeterias) of coffee; In brief, this work treats and analyzes everything about coffee and how it was reflected in Arab poetry.

Keywords: Coffee – Arabic Literature – Poetry

1. KAHVE EDEBİYATI¹

Kahve içimi, Arap toplumunun farklı katmanlarında yaygın bir şekilde kullanılan maddelerin başında gelmekteydi. Bilindiği gibi Şiir toplumun bir aynası konumundadır. Doğal olarak Şairler halk katında makes bulan kahveyi, bütün yönleriyle ele alarak ona Şiirlerinde büyük önem atfederek geniŐ yer ayırmıŐlardır. Şiirlerde kahvenin helal veya haram olmasıyla ilgili sergilenen fikhî tartışmaların yanı sıra kahvenin tasviri, yapılış Şekli, çeşitleri, faydaları ve içildiği yerlerin (bugünkü adıyla kahvehaneler) ele alındığını görmekteyiz.

1.1. İsmi

Kahvenin ismi konusunda genel olarak iki yaygın görüş bulunmaktadır. Birincisi, ilk vatanı olarak kabul edilen Etyopya'ya bağlı Kaffa veya Kefa yöresinde

*Dr., Dicle Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi. emesut@dicle.edu.tr.

¹ Kahveyle ilgili Nurettin Ceviz'in, "Kahvenin İslam Dünyasına Girişi ve Arap Edebiyatında Ele Alınışı" adlı bir araŐtırması bulunmaktadır. Söz konusu araştırmacı makalesinde daha çok kahvenin etimolojisini, kahvenin İslam dünyasına girişi, yasaklanması, kahve-tarikat iliŐkisi vs. konuları detaylı bir Şekilde belli bir zaman sınırlaması getirmeden ele almıŐtır. Bizim bu çalıŐmamızda ise kahvenin, belli bir zaman diliminde Arap Őiirine nasıl yansdığı, benzer ve farklı Őiirlerden rnekler sunulurak açıklığa kavuŐturulmak istenmiŐtir. Bkz. Nurettin Ceviz, "Kahvenin İslam Dünyasına Girişi ve Arap Edebiyatında Ele Alınışı", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 8, say: 18, 2004, s. 343-356.

yetişen bir bitki olmasından dolayı bu şekilde adlandırıldığı² söylenmektedir. Bir diğer rivayet ise, onun Arap şiiirinde ilk zamanlarda içki ve şarap anlamında kullanılan el-kahve kelimesinden geldiğini³ iddia etmektedir. Bu konuda kesin bir yargıya varmak zordur. Ancak bununla beraber kaynaklarda kahveden VIII/XIV. yüzyıla kadar bahsedilmemesi veya bilinmiyor olması nedeniyle birinci görüşün daha doğru olduğunu⁴ söylemek mümkündür.

1.2. Ortaya Çıkışı

Kahveyi ilk kimin bulduğuna dair çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan biri, kahve hakkında müstakil bir eser kaleme alan Abdulkadir el-Cezîrî⁵'nin rivayetidir. Bu rivayete göre, Şâzelî tarikatının önde gelen sufilerinden Ali b. Ömer eş-Şâzelî⁶, kahveyi ilk bulan ve onun yaygınlaşmasına sebep olan kişidir⁷. Ayrıca Abdurrahman b. Muhammed el-'Ayderûs⁸ da el-Cezîrî gibi kahveyi bulan kişinin Ali b. Ömer eş-Şâzelî olduğunu şu sözleriyle ifade etmektedir:

"Kahve, ilk olarak hicrî VIII. asrın sonlarıyla IX. asrın başlarında mübarek Yemen'de ortaya çıkmıştır. Onu bulan da yüce menkıbeler sahibi Da'sîn olarak bilinen Şeyh Ali b. Ömer eş-Şâzelî olup, bu icadı büyük faziletleri cümlesindedir"⁹. İkincisi, Muhammed b. Sa'îd ez-Zubhânî¹⁰'nin kahveyi ilk bulduğuna dairdir. Bir diğer rivayette ise Ebû Bekr eş-Şâzelî el-'Ayderûsî¹¹'nin ismi geçmektedir.

² Muhammed Altuncî, *el-İtticâhâtü's-Şi'riyye fî Bilâdi's-Şâm fî'l-'Asri'l-'Usmânî*, 1. bs., Dimeşk, 1993, s. 298; Meyyâde Atuncî, *eş-Şi'ru'l-İctimâ'î fî'l-'Ahdî'l-'Usmânî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Câmî'atu Haleb, Kulliyetu'l-Âdâb ve'l-'Ulûmi'l-İnsâniyye, Haleb, 1991, s. 232; Burçak Evren, *Eski İstanbul'da Kahvehaneler*, 1. bs., İstanbul, 1996, s. 16.

³ Muhammed Tâhir el-Kurdî, *Edebiyyâtü's-Şây ve'l-Kahve ve'd-Duhân*, 2. bs., Cidde, 1967, s. 27; Muhammed Altuncî, *age*, s. 297; Ömer Ferrûh, *Me'âlimu'l-Edebi'l-'Arabî fî'l-'Asri'l-Hadîs*, 1. bs., Beyrut, 1985, I, 87; İbn Ma'sûm el-Medenî, *Sulvetu'l-Ğarîb ve Usvetu'l-Edîb*, Thk: Şâkir Hâdî Şukr, 1. bs., Beyrut, 1988, s. 102; İdris Bostan, "Kahve", *DİA*, XXIV, 202; C. Van Arendonk, "Kahve" *İA(MEB)*, VI, 95.

⁴ Meyyâde Atuncî, *age*, s. 232.

⁵ Abdulkâdir b. Muhammed el-Ensârî el-Cezîrî (880/1475-977/1570): Mısırlı bir araştırmacı olup, kahve hakkında kaleme aldığı risalesiyle ün kazanmıştır. Bu risalesi dışında ayrıca pek çok eseri mevcuttur. Bkz. Abdulkâdir b. Muhammed el-Ensârî el-Cezîrî, *'Umdetu's-Safve fî Hilli'l-Kahve*, Thk: Abdullah b. Muhammed el-Habeşî, 1. bs., Abu Dabi, 1996, s. 17; Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 9. bs., Beyrut, 1990, IV, 44; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Mu'ellifîn*, 1. bs., Beyrut, 1993, II, 195.

⁶ Şeyh Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer İbn Da'sîn eş-Şâzelî(ö:827/1418): Yemen'li olup, Şâzelî tarikatının önde gelen mutasavvıflarındandır. Bkz. Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Abdullatif eş-Şercî ez-Zebîdî, *Tabakâtü'l-Havâs Ehlu's-Sıdkî ve'l-İhlâs*, Mısır, 1321/1903, s. 100.

⁷ Abdulkâdir b. Muhammed el-Ensârî el-Cezîrî, *age*, s. 47-48.

⁸ Abdurrahmân b. Muhammed es-Sekkâf el-Huseynî el-'Ayderûs (1070/1660-1113/1701): 'Ayderûs ailesine mensup Yemen'li bir edip. ez-Ziriklî, *age*, III, 332; Ömer Rıza Kehhâle, *age*, II, 113.

⁹ Abdulkâdir b. Muhammed el-Ensârî el-Cezîrî, *age*, s. 6-7.

¹⁰ Muhammed b. Sa'îd b. Ahmed ez-Zubhânî(ö: 875/1470): Aden'li mutasavvıflardan olup, münzevî bir hayat yaşamıştır. Bkz. Şemsuddîn Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi'*, Beyrut, tsz., VII, 249.

¹¹ Ebû Bekr eş-Şâzelî el-'Ayderûsî (851/1447-914/1508): Yemen'li mutasavvıf ve şairlerden olup Aden'de vefat etmiştir. Muhtelif eserleri bulunan eş-Şâzelî'nin bir de şiiir divanı mevcuttur. Bkz. Abdulkâdir el-'Ayderûsî, *Tarîhu'n-Nûri's-Sâfir 'an Ahbâri'l-Karnî'l-'Âşir*, tsz, s. 81; Necmuddîn el-Ğazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire*, I, 114; İbnu'l-'İmâd, *Şezerâtu'z-Zehab fî Ahbâri men Zeheb*, Thk: Abdulkâdir el-Arnaût - Muhammed el-Arnaût, 1. bs., Dimeşk, 1993, X, 91; Ömer Rıza Kehhâle, *age*, I, 439.

Necmuddîn el-Ğazzî¹², kahvenin mucidi olarak kabul ettiği eş-Şâzelî'nin, günün birinde bir yolculuğu esnasında kahve ağacının altında konakladığını ve karnını doyumak üzere ağacın metruk hâlde bulunan meyvelerinden yediğini söyler. Sonrasında eş-Şâzelî'nin kahvenin beyni koruduğunun, uykuyu kaçırdığını ve ibadet için de bir zindeliğe neden olduğunun (uyarıcı etkisinin) farkına vardığını ve müritlerine de bu maddeyi kullanmalarını salık verdiğini¹³ ifade etmektedir. İbnu'l-Hanbelî¹⁴ de bir şiirinde kahvenin kâşifi olarak el-Ğazzî gibi Ebû Bekr eş-Şâzelî 'ye işaret etmektedir¹⁵:

مِنْ خِدْرِهَا الْعَيْدُرُوسُ أَبْرَزَهَا

وَلِلنَّدَامَى الْكِرَامِ جَهَّزَهَا

وَبِالْمَعَانِي الْحَسَانِ طَرَّزَهَا

وَهَيْمَ الْقَوْمِ عِنْدَمَا وَضَعَا لَهَا اسْمَ رَاحٍ وَنِعْمَ مَا صَنَعَا - فَعَلَا

el-'Ayderûs onun perdesini araladı

Onu sevgili dostlarına hazırladı

Ve onu güzel anlamlarla süsledi

Onu içkiyle adlandırdığında halkın aklını başından aldı, ne de güzel oldu bu yaptığı.

Bu rivayetlerden yola çıkarak kahveyi ilk kimin bulduğu konusunda kesin bir yargıya varmak zor olmakla birlikte, kahvenin IX/XV yüzyılda biliniyor olması ve bu asrın ilk çeyreğinde vefat etmiş olması hasebiyle birinci rivayette adı geçen Şâzelî tarikatının önde gelen sufilerinden Ali b. Ömer eş-Şâzelî tarafından bulunduğu kuvvetle muhtemeldir.

¹² Necmuddîn el-Ğazzî Ebu'l-Mekârim el-'Âmirî ed-Dimeşkî (977/1569-1061/1650): Dimeşk'li şair ve ediptir. Osmanlı dönemi Arap edebiyatına ışık tutan *el-Kevâkibu's-Sâire ve bunun zeyli olan Lutfu's-Semer*'in müellifidir. Bkz. el-Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser fi A'yâni'l-Karni'l-Hâdi 'Aşar*, 3. bs., Beyrut, 1988, IV, 189; el-Muhibbî, *Nefhatu'r-Reyhâne ve Raşhatu Tılâi'l-Hâne*, Thk: Muhammed Abdulfettâh el-Hulu, 1. bs., Mısır, 1968, I, 540; Necmuddîn el-Ğazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire bi A'yâni'l-Mie'l-'Aşira*, Thk: Cebraîl Suleymân Cebbûr, Dâru'l-Âfâki'l-Cedide, 2. bs., Beyrut,, I, K; Necmuddîn el-Ğazzî, *Lutfu's-Semer ve Katfu's-Semer*, Thk. : Mahmûd eş-Şeyh, Dimeşk, 1981, I, 11.

¹³ Necmuddîn el-Ğazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire*, I, 114; İbnu'l-İmâd, *age*, X, 93.

¹⁴ Muhammed b. İbrahim el-Halebî İbnu'l-Hanbelî (908/1502-971/1563): Halep'li tarihçi ve ediplerden olup aralarında şiir divanı da olan elliye yakın eser bırakmıştır. Bunların en önemlisi Osmanlı dönemine de ışık tutan *Durru'l-Habeş fi Târihi A'yâni Haleb* adlı eseridir. Bkz. İbnu'l-Hanbelî, *Durru'l-Habeş fi Târihi A'yâni Haleb*, Thk. Mahmûd Hamed Fâhûrî - Yahyâ Zekeriyyâ 'Abbâra, Dimeşk, 1972, 7/M; el-Hafâcî, *Rayhânetu'l-Elibba' ve Zehrâu'l-Hayati'd-Dunyâ*, Thk: Muhammed Abdulfettâh el-Hulu, 1. bs., Mısır, 1967, I, 169; Derviş b. Muhammed Ahmed et-Tâlevî, *Sânihâtu Duma'l-Kasri fi Mutarahâti Beni'l-'Asr*, Thk: Muhammed Mursî el-Hûlî, 1. bs., Beyrut, 1983, I, 206; Necmuddîn el-Ğazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire*, III, 42; Muhammed Râgib et-Tabbâh, *l'İlâmu'n-Nubelâ fi Târihi Halebi's-Şehbâ'*, Haleb, 1923, VI, 62.

¹⁵ et-Tâlevî, *age*, I, 215.

1.3. Yayılışı

Kaynaklara göre kahve, VIII/XIV. asırda önceleri Habeşistan'da kullanılmaya başlanmış, IX/XV. asırda da oradan Yemen'e gelmiş, daha sonra X/XVI. asırda da Mısır'a ve diğer Arap ülkelerine girmiş, oradan da İran'a ve İstanbul'a yayılmıştır¹⁶.

2. KAHVEYE DAİR TARTIŞMALAR

Kahvenin Arap şiirinde pek çok tartışmaya sahne olduğunu görmekteyiz. Bu tartışmalarda kimi şairler kahvenin, helal olduğunu savunmuşlardır. İbnu'l-Hanbelî Halep'te olduğu bir sırada İbn 'Irâk'¹⁷a kahve hakkında görüş sorar¹⁸:

أَيُّهَا السَّامِيُّ لَكِنَّا الذَّرْوَتَيْنِ بِجِوَارِ الْمَصْطَفَى وَالْمَرْوَتَيْنِ
أَفْتِنِي فِي قَهْوَةٍ قَدْ ظَلَمْتُ حَيْثَمَا شِئْتُ تَعَاطِيهَا بِشَيْنِ
مَنْ تَلَّهَ هَانَا مَهْيَعُهُ وَافْتِرَاقٍ لِأَقَاوِيلَ وَمَيْنِ

Ey Mustafa (sav) ve Safa ile Merve'ye komşu iki zirveye yükselen kimse!

*İçmek istediğim her yerde bir kusuru sebebiyle haksızlığa uğrayan kahve hakkın-
da bana fetva ver.*

Eğlence, dedikodu, yalan ve ayrılıkla dolu olan yolu bizi korkuttu.

İbn 'Irâk' da cevap olarak şunları söyler¹⁹:

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Tâhir el-Kurdî, *age*, s. 27; Ömer Ferrûh, *age*, I, 87; Muhammed Altuncı, *age*, s. 297; Namık Açıköz, *Kahvenâme*, Ankara, 1999, s. XII; Talat Mümtaz Tarhan, "Türkiye'de Kahve ve Kahvehaneler", Hazırlayan Fatih Tıgılı, *Ehlikeyfîn Kitabı*, İstanbul, 2004, s. 3.

¹⁷ Bu şahsın kim olduğu hakkında iki rivayet bulunmaktadır. Birincisi: Muhammed b. Ali b. Abdurahmân b. 'Irâk -Şemsuddîn Ebû Ali- (878/1473-933/1526): Dimeşk'li fakih mutasavvıf, edip ve şairlerden. Bkz. Necmuddîn el-Çazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire*, I, 59; Abdulkâdir el-'Ayderûsî, *age*, s. 192; İbnu'l-İmâd, *age*, X, 273; Ömer Rıza Kehhâle, *age* III, 519. Diğeri ise: Ali b. Muhammed b. Ali b. Abdurahmân b. 'Irâk -Sa'duddîn ed-Dimeşkî- (907/1501-963/1555): Dimeşk'li kâri', fakih, muhad-dis, tarihçi ve mutasavvıflardan. Bkz. Necmuddîn el-Çazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire*, II, 197; İbnu'l-Hanbelî, *age*, I, 1004; İbnu'l-İmâd, *age*, X, 489; Ömer Rıza Kehhâle, *age* II, 517.

¹⁸ Abdulkâdir el-'Ayderûsî, *age*, s. 194; İbnu'l-Hanbelî, *age*, I, 1007; Necmuddîn el-Çazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire*, II, 198. Bu beyitler *Târîhu'n-Nûri's-Sâfir*'de Radiyyuddîn lakaplı birine nisbet edilmektedir. Fetvayı soran bu kişi hakkında başka da bir bilgi sunmamaktadır. Aynı beyitleri *Durru'l-Habe'*'in yazarı İbnu'l-Hanbelî, (Necmuddîn el-Çazzî de bu beyitleri İbnu'l-Hanbelî'ye nisbet ediyor. II, 198) kendisine nisbet ederek kahve hakkındaki fetvayı bizzat kendisinin 963/1555 yılında ölen Ali b. Muhammed b. Ali b. Abdurahmân b. 'Irâk -Sa'duddîn ed-Dimeşkî-'ye sorduğunu ifade ediyor.

¹⁹ Abdulkâdir el-'Ayderûsî, *age*, s. 194; İbnu'l-Hanbelî, *age*, I, 1008; Necmuddîn el-Çazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire*, II, 199. Bu beyitler *Târîhu'n-Nûri's-Sâfir*'de 933/1526'da vefat eden Muhammed b. Ali b. Abdurahmân b. 'Irak'a nisbet edilmektedir. Fetvayı isteyen kişinin bizzat İbnu'l-Hanbelî'nin kendisi olduğu (Necmuddîn el-Çazzî'yi de bu beyitleri aynı zata nisbet ediyor. II, 199) düşünüldüğünde söz konusu beyitlerin 963/1555 tarihinde ölen Ali b. Muhammed b. Ali b. Abdurahmân b. 'Irâk -Sa'duddîn ed-Dimeşkî-'ye ait olduğu sonucu çıkmaktadır. *Târîhu'n-Nûri's-Sâfir*'in müellifi bu

أيها السامي سمو الفرقدين وإمام العلم مفني الفرقتين
 جاءني منكم نظام قد حكى في نصوص اللفظ مسبوك اللجين
 قلت فيه إن ذي القهوة قد خلطوها بتلكه وبمين
 وبمطعم حرام وغنا وبرقص وبصفق الراحين
 وطلبت الحكم فيها بعدما قد رأيتم ما ذكرتم رأي عين
 وجوابي أنها حل ولا يقتضي ما قلتكم تحريم عين

Ey Kutup yıldızı gibi yükselen ilmin öncüsü, iki fırkanın (Ehl-i sünnet ve Şia) müftüsü!

Sizden bana saf gümüşe benzeyen yaldızlı sözlerden oluşan bir şiir geldi

Şiirinde insanların kahveyi eğlence, yalan, haram yiyecek, şarkı, dans ve alkışla karıştırdıklarını söyledin.

Zikrettiğiniz şeyi gözünüzle bizzat gördükten sonra bu konuda hüküm istedin.

Cevabım ise söylediğiniz şeylerin onun haram olmasını gerektirmeyip helal olduğu yönündedir.

Kahvenin haram olduğuna dair görüş bildirenlerin genel kanısı haramlığının kahvenin kendisinden kaynaklanmadığı, kötülöklere vesile olabileceği endişesiyle yasaklanması gereken bir içecek olduğu aksi takdirde içiminde bir sakınca olmadığı yönündedir.

Necmuddîn el-Ğazzî, kendisine kahvenin helal veya haram olduğuna dair yöneltilen bir soru üzerine toplumda beliren yeni alışkanlıklardan biri olan kahvenin helal olduğunu ancak gıybet, koğuculuk vb. kötü davranışlara sebebiyet vermesi durumunda haram olacağını ifade etmektedir. Bundan dolayı kahveyi içmek isteyen kimsenin onu evde içebileceğini bunda da bir sakınca olmadığını söylemektedir²⁰:

→

iki zatı muhtemelen isim benzerliğinden dolayı karıştırmış ve yanlışlıkla beyitleri birinci şahsa ait olarak göstermiştir.

²⁰ Necmuddîn el-Ğazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire*, III, 36. Bu tartışmalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. *el-Kevâkibu's-Sâire*, II, 152, III, 25, 35-36; Necmuddîn el-Ğazzî, *Luţfu's-Semer*, I, 66; Abdulkâdir el-'Ayderûsî, *age.*, s. 194-195.

أيها السائل الذي جاء يرجو عندنا أن يُبيحهُ شُربَ قهوه
 قهوة البن لا تكون حراما إنها لا تفيد في النفس نشوه
 غير أن الذي يجيء بيوتا هي فيها تُدار عادِمُ نخوه
 إذ يرى المرَدَ والمعازفَ والنردَ وكلّ يلهو فيتبع لهوه
 كل هذا مخالفٌ لطريقٍ خطّه المصطفى وعرجَ نخوه
 وإذا شئتَ شربَ قهوة بُنٍّ حسوةً قد أردتَ أو ألفَ حسوه
 فليكن ذلك وسط بيتك مهماً لم تشب صفوها بموجب صبه
 واذكر الله أولاً وأخيراً وتوثق منه بأوثق عُروه

Ey kahve içmenin bize göre mubah olacağını umarak gelip soran kimse

Kahve haram değildir ancak o, kişiye bir coşkunluk da sağlamaz

Ne var ki kahvenin içildiği evlere (kahvehaneler) giden kimse onursuzdur

Orada bıyıkları yeni terleyen delikanlılar, telli çalgılar ve tavla vardır. Hepsisi de eğlenip eğlence peşindedir

Bütün bunlar Mustafa (sav)'in çizdiği yola ve üzerinde durduğu prensiplere aykırıdır

Eğer kahveyi bir veya bin defa içmek istersen

Bu evinin içinde bir eylem olsun ki onu arzuladığından dolayı (kahvenin) paklığına bir halel gelmesin.

Allah'ı sürekli olarak zikret ve ona en güçlü bir bağ ile tutun.

İbnu'l-Hanbelî, kahvenin, içki vb. içeceklerde alışılabilen biçimde sırayla içilmesi nedeniyle haram olduğuna dair fetva veren Kadı Sâlih Çelebi²¹'nin bu fetvasını aşağıdaki şiiriyle ifade etmektedir²²:

²¹ Sâlih Çelebi el-Amâsî (ö: 973/1565): Aslen Türk olup, Halep ve Dimeşk'te kadılık ve müderrislik görevlerinde bulunmuş bir din âlimidir. Bkz. İbnu'l-Hanbelî , *age*, I, 700; Necmuddîn el-Ğazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire*, II, 152; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zehab*, X, 440.

²² İbnu'l-Hanbelî , *age*, I, 701; Necmuddîn el-Ğazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire*, II, 153. Sâlih Çelebi'nin fetvasını dile getiren bu şiiri, Nurettin Ceviz, "Kahvenin İslâm Dünyasına Girişi ve Arap Edebiyatında Ele Alınışı", adlı makalesinde sehven el-Ğazzî'ye nisbet etmekte ve onun, fetvanın verilmesi esnasında orada bulunduğunu söylemektedir. Oysa durum yazarın belirttiği gibi fetvanın verilmesi esnasında orada bulunan el-Ğazzî değil İbnu'l-Hanbelî'dir ve şiir de ona aittir. Bu durumu, İbnu'l-Hanbelî, bizzat kendisi eserinde ifade etmektedir. Ayrıca el-Ğazzî de adı geçen eserinde, fetva olayının mezkur şiirle tespitinin kendisi tarafından değil, İbnu'l-Hanbelî tarafından yapıldığını, olayı "İbnu'l-Hanbelî dedi ki:..." şeklinde rivayet ederek şüpheye mahal bırakmayacak bir şekilde ifade etmektedir. Bu durumda mezkur beyit, el-Ğazzî'ye ait olmayıp İbnu'l-Hanbelî'ye aittir. Bkz. Nurettin Ceviz, *agm*, s. 350.

وَقَهْوَةُ الْبُنِّ بِمَا الْحَمِي غَيْرُ
 أَضْحَ عَاطِطُ
 لَكُنَّهْمُ بِالذُّورِ، وَالذُّورُ
 شَهَا نَاطِطُ

Kahveyle korunaklı mekânlar canlanır oldu.

Ne var ki onu sırayla birbirlerine vererek içiyorlar ve bu da batıldır.

Ali Çelebi el-Hımsî²³ de bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğunun önde gelen şeyhülislamlarından Ebussuûd Efendi'nin fetvasına²⁴ paralel olarak kahvenin aslında haram bir içecek olmadığını ancak sefih kişilerin içeceği olması hasebiyle uzak durulması gereken bir madde olduğunu söylemektedir²⁵:

أَقُولُ لِأَصْحَابِي عَنِ الْقَهْوَةِ وَلَا تَجْلِسُوا فِي مَجْلِسِ هُو
 أَنْتُمْ فَ
 وَمَا كَانَ تَرْكِي شَرْبِهَا وَلَكِنْ غَدَتِ مَشْرُوبَ كُلِّ
 لَكَ أَهْمَةٌ سَفَهَةٍ

Kahveyle ilgili arkadaşlarıma diyorum ki onu bırakınız ve onun bulunduğu yerlerde de oturmayın.

Onu terk edişimin sebebi kötü olmasından değil, sefih kişilerin içeceği haline dönüşmesinden dolayıdır.

Şiirlerde ifade edilen görüşler doğrultusunda kahveyle ilgili genel yaklaşım, onun içki gibi açık bir nasla haram olmadığı; ancak toplumda daha çok sefih ve günahkâr kişilerin içeceği olması ve kötülöklere teşvik edebileceği endişe ve kaygısıyla uzak durulması gereken bir içecek olduğu, aksi takdirde ev vb. uygun mekânlarda içilmesinde herhangi bir sakınca olmadığı yönünde tezahür etmektedir.

3. TASVİRİ

Kahvenin siyah rengi şairlerin gözünden kaçmamış onu siyah renkli gözlerle benzeterek tasvir etmişlerdir. Burhanuddîn İbrahim b. el-Mubellit²⁶, aşağıdaki dizelerde kahvenin rengine değinerek onun siyahlığına övgüde bulunmaktadır²⁷:

²³ Ali Çelebî el-Hımsî: Doğum ve ölüm tarihi belli olmamakla beraber Necmuddîn el-Ğazzî'nin çağdaşı olduğu anlaşılan şair, Humus'lu olup, Şeyh Muhammed b. Hilâl'in kardeşidir. Bkz. Necmuddîn el-Ğazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire*, III, 196.

²⁴ İdris Bostan, "Kahve", *DİA*, XXIV, 203.

²⁵ Necmuddîn el-Ğazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire*, III, 196.

²⁶ Burhanuddîn İbrahim b. el-Mubellit (ö: 991/1583): Kahire'li edip ve şairlerden. Bkz. el-Hafâcî, *age.*, II, 122; Necmuddîn el-Ğazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire*, III, 92; İbnu'l-İmâd, *age*, X, 622.

²⁷ el-Hafâcî, *age.*, II, 124.

يا عائباً لسواد فيها شفاء النفس من
 قهوة تنال الواسعة أم اضحى
 أفلا تراها وهي في تحكي سواد العين وسط
 فنحانها ساضحا

*Her derde deva olan kahvenin siyahlığını beğenmeyen kişi
 Baksana ona, tıpkı beyaz fincanında kara gözü anlatmıyor mu?*

Ebü Bekr el-'Uşfûrî²⁸ de bir şiirinde kahvenin siyah rengine vurguda bulunarak bunun insana büyük bir ferahlık verdiğini belirtmektedir²⁹:

سوداء مثل المسك لا وجامها الأصفر مثل
 كجالية للأنس بعد الأنس الشمس
 حلت حلول زحل في الشمس

Rengi mürekkebininki gibi olmayıp tıpkı misk gibi siyahtır, sarı kâsesiyse vers (elbiselerin renklendirilmesinde kullanılan bir tür bitki) gibidir.

Kişiyse sevinç sağlar ve bardağında Satürn gezegeninin güneşe girdiği gibi belirir.

Ebu'l-Vefâ el-'Urdî³⁰ de el-'Uşfûrî gibi kahvenin misk gibi siyahlığına göndermede bulunarak, ona asıl bu güzelliği ve değeri veren şeyin bu renk olduğunu, onusuz herhangi bir değerinin olmadığını ifade etmektedir³¹:

بروحي غزال راح يُترع براحتيه البيضاء تحكي
 قهوة الغد الغد
 فأحيب بها سوداء مسكية ولو لا سواد المسك ما كان
 الشذا غالا

Beyaz eliyle misk gibi koku yayan kahveyi dolduran ceylana canım feda.

O, ne kadar hoştur! misk kokulu siyahlığıyla, şayet miskin siyahlığı olmasaydı değerli olmazdı ki.

Buna benzer betimlemeleri başka şiirlerde de görmekteyiz. Genel olarak bu şiirlerde kahvenin miskle irtibatlandırıldığı, özellikle siyah rengine vurguda bulu-

²⁸ Ebü Bekr b. Muhammed el-'Uşfûrî (ö: 1103/1692): Muveşşahât türünde yazdığı şiirleriyle bilinen Dimeşk'li edip ve şairlerden. Bkz. el-Muhibbî, *Nefhatu'r-Reyhâne*, I, 304; ez-Ziriklî, *age*, II, 70.

²⁹ el-Muhibbî, *Nefhatu'r-Reyhâne*, I, 316.

³⁰ Ebu'l-Vefâ el-'Urdî (993/1585 – 1071/1660): Asıl adı Muhammed b. Abdulvehhâb b. İbrahim el-'Urdî el-Halebî olup, Halep'li önemli şairlerden biridir. Bkz. el-Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, IV, 89; el-Muhibbî, *Nefhatu'r-Reyhâne*, II, 483, Muhammed Râgıb et-Tabbâh, *age*, Haleb, 1923, VI, 289.

³¹ el-Muhibbî, *Nefhatu'r-Reyhâne*, II, 505.

nulduğu bunun yanı sıra siyah renk ve misk kokusu kahveyle miskin buluştukları ortak payda³² olarak görölmektedir.

3.1. Yapılış Şekli

Şairler, kahveye dair her türlü detaya şiirlerinde yer vererek onun nasıl yapıldığına da değinmişlerdir. Abdu'l-Mu'tî b. Hasan Bâkesîr³³, Şeyhülislam Ebu'l-Feth Mâlikî³⁴ye hitaben yazdığı kasidesinde kahvenin yapılışını anlatmaktadır³⁵:

فَهْوَةُ السُّنِّ جُلٌّ مَقْصُودِي فِي الْخَفَا وَالْعَلَّانِ
هَامٌ فِيهَا إِمَامُنَا السُّودِي قُطْبُ أَهْلِ السِّمَنِ
وَطَبَّخُهَا بِالنَّدِّ وَالْعُودِ وَبِغَالِي السِّثْمَنِ

Çoğu amacım ister açık olsun ister gizli sadece kahvedir.

İmamımız Yemen ahalisinin kutbu es-Sûdî³⁶ ona tutkundur.

O, paha biçilmez bir şekilde tütsü ve üd (güzel koku) ile pişirilir.

3.2. Çeşitleri

Şairler, kahveyi farklı kategorilere ayırmaktan da kendilerini alamamışlardır. Şairlerin, normal, kabuklu ve acı (murre) olmak üzere üç tür kahveye değindiklerini görüyoruz. Bazı şairler kabuklu kahveye övgüde bulunarak renginden de bahsetmişlerdir. el-Huseyn b. Ahmed el-Cezerî el-Halebî³⁷ bir şiirinde üd ile mezc edilmiş kahveyi talep etmektedir³⁸:

³² Meyyâde Atuncî, *age*, s. 240.

³³ Abdu'l-Mu'tî b. Hasan Bâkesîr (905/1500-989/1581): Mekke'de doğup, Ahmedabad'ta ölen zamanının müfessir, muhaddis ve ediplerinden. Bkz. Abdulkâdir el-'Ayderûsî, *age*, s. 364; Ömer Rıza Kehhâle, *age*, II, 314.

³⁴ Muhammed b. Muhammed b. Abdusselâm et-Tûnusî el-Kâdî Ebu'l-Feth Mâlikî (901/1495-975/1567): Tunus'ta doğdu, Bir müddet Mısır'da kaldıktan sonra Dimeşk'e gelip buraya yerleşti. Burada kadılık ve müderrislik görevlerinde bulundu. Aynı zamanda Malikilerin müftüsü olan bu zat, şiir ve edebiyat alanında da boy göstermiş önemli bir şairdir. Bkz. Necmuddîn el-Ğazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire*, III, 21; İbnu'l-'Îmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, X, 556; İbn Ma'sûm el-Medenî, *Sulafetu'l-'Asr fi Mahasini's-Şu'ara bi kulli Mısır*, el-Mektebetu'l-Murtadâviyye, Tahran, 1906, s. 389.

³⁵ Abdulkâdir el-'Ayderûsî, *age*, 156. Ayrıca bkz.: Necmuddîn el-Ğazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire*, III, 54.

³⁶ Ali b. Muhammed b. İbrahim es-Sûdî el-Hâdî el-Yemenî (Ö: 932/1525): Kahve düşkünlüğüyle bilinen, aynı zamanda şair olup halen yazma olan bir de şiir divanı bulunan Yemen'li meşhur mutasavvıflardan. Bkz. Abdulkâdir el-'Ayderûsî, *age*, s. 155; İbnu'l-'Îmâd, *age*, X, 262; Ömer Ferrûh, *age*, I, 240; Hayruddîn ez-Zirikî, *age*, VI, 289.

³⁷ el-Huseyn b. Ahmed el-Cezerî el-Halebî (997/1588-1033/1623): Halep'te doğup Hama'da vefat eden dönemin önemli şairlerinden biridir. Bkz. el-Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, II, 81; Muhammed Rağib et-Tabbâh, *age*, VI, 203.

³⁸ Feryal Haydar 'Âkil, *el-Huseyn b. Ahmed el-Cezerî el-Halebî Dirase ve Tahkik*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cami'atu Dimeşk, Kulliyetu'l-Âdâb, Dimeşk, 1998, s. 201.

سَقَنِي قَهْوَةَ بُنٍّ وَأَمْزُجِ الْقَهْوَةَ عَوْدًا

Bana kahveyi içir ve onu ûd (güzel koku) ile karıştır

İbn Ma'sûm el-Medenî⁴⁰ de bir şiirinde kabuklu kahveyi altına benzeterek pişirilmesi esnasında oluşan kabarcıkların kendisini süzmekte olduğunu anlatmaktadır⁴¹:

يَا قَهْوَةَ قَشْرِيَّةً حَكَتِ التُّنْضَارَ بِلُونِهَا
وَكَانَ كُلَّ حَبَابَةٍ تَرْتُو إِلَيَّ بِعَيْنِهَا

Rengiyle altını andıran kabuklu kahve

Sanki her kabarcığı gözüyle beni izlemekte

Bazı şairler de tüm acılığına rağmen acı kahveden büyük lezzet aldıklarını ve onu tatlı suya tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. Bu bağlamda Burhânuddîn İbrahim b. el-Mubellit, acı kahve konusunda kendisini eleştirenlere, zevklerin ve renklerin tartışılmaz olduğunu, herkesin kendisi için hoş olan şeyi tercih etmesi gerektiğini söylemektedir⁴²:

يَقُولُ عَدُوِّي قَهْوَةَ الْبَيْنِ مُرَّةً وَشَرِبْتُ حُلُوَّ الْمَاءِ لَيْسَ لَهَا مِثْلُ
فَقُلْتُ عَلَى مَا عِبْتَهَا بِمَرَارَةٍ قَدْ اخْتَرْتُهَا "فَاخْتَرْتُ لِنَفْسِكَ مَا يَحْلُو"⁴³

Beni kımayan diyor ki: kahve acıdır, tatlı su içmeye denk hiçbir şey yoktur.

Beni acılığıyla ayıpladığın şey için derim ki. Ben tercih ettim onu, sen de kendine tatlı olanı seç.

³⁹ Muhammed Tâhir el-Kurdî, *age*, s. 103'te bu kelime (أسغى) olarak geçmektedir.

⁴⁰ İbn Ma'sûm el-Medenî (1052/1642-1120/1708): Medine'de doğdu. Uzun yıllar Hindistan'da ikamet edip İran'da öldü. Döneminin önde gelen şairlerinden olup, içerisinde şiir divanı da olmak üzere günümüze kadar ulaşan birçok eser yazmıştır. Bkz. İbn Ma'sûm el-Medenî, *Divânü İbn Ma'sûm*, Thk: Şâkir Hâdî Şukr, 1. bs., Beyrut, 1988, s. 5; Mehmet Mesut Ergin, *İbn Ma'sûm el-Medenî Şâ'iran*, Dimeşk, 2004, s. 39.

⁴¹ İbn Ma'sûm el-Medenî, *Divân*, s. 644.

⁴² Necmuddîn el-Ğazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire*, III, 92; İbnu'l-İmâd, *age*, X, 622.

⁴³ Burada tadmîn vardır. Bu mısra İbnu'l-Fârid'in şu şiirinden tadmîn edilmiştir.

نَصَّحْتُكَ عَشْرًا بِمَا هُوَ وَاللَّيْذِي أَرَى مُخَالَفَتِي فَاخْتَرْتُ لِنَفْسِكَ مَا يَحْلُو

İbnu'l-Fârid, *Şerhu Divân İbnu'l-Fârid*, (*el-Bûrînî ve en-Nablusî*), Derleyen: Ruşeyd b. Ğâlib, Tashih: Muhammed Abdulkerim en-Numeyrî, Beyrut, 2003, II, 154.

3.3. Faydaları

Şairler, kahvenin faydalarına değinmekten de geri durmamışlar her vesiley-le onun yararlı bir içecek olduğunu savunmuşlardır. Abdurrahman el-‘Amûdî⁴⁴ kahvenin faydalarından bahsederek, onu hem kalbi ferahlatan, hem kederi yok eden bir unsur olarak görmektedir⁴⁵:

أسرار قهوتنا خذها مبيّنة تعينُ سالِكنا في الليل ما
وتشرح القلب والأعضاء وتذهبُ الهمَّ والأحزان
تسُطُّها الكُـدُ

Kahvemizin esrarını açık bir şekilde al. Onu kullanan kimsenin geceyi uykusuz geçirmesine yardımcı olur.

Kalbe ferahlık verir, organları rahatlattığı gibi keder üzüntü ve gönül darlığını yok eder.

Adı bilinmeyen meçhul bir şair, kahvenin faydalarını beş madde olarak sıralayarak şöyle demektedir⁴⁶:

عليك بشربِ البنِّ في كلِّ ساعة ففي شربِها يا صاحِ خمسُ فوائد
نشاط وإعياط وإذهابِ بَلْغَمٍ ونورٌ لأبصارٍ وعَوْنٌ لِعابِد

Her zaman kahve içmen gerek, ey dostum içiminde beş fayda bulunmaktadır.

Zindelik, zayıflatma, balgamın giderilmesi, gözlerin nuru ve abide de yardımdır.

Zeynulâbidîn el-Bekrî es-Siddîkî el-Mısırî⁴⁷, bir şiirinde kahvenin insanın içinde bulunduğu sıkıntıları bir nebze de olsa yok ettiğini ifade ederek içilmesini teşvik etmektedir⁴⁸:

إن تشربِ القهوةَ في حانِها فاللطفُ قد حَفَّ بنِدامِها

⁴⁴ Vecîhuddîn Abdurrahmân b. Muhammed el-‘Âmûdî (ö: 967/1559): Mekke'ye yerleşen ve orada vefat eden şair, mutasavvıf ve fakihdir. Bkz. Abdulkâdir el-‘Ayderûsî, *age*, s. 264; İbnü'l-‘İmâd, *age*, X, 509; Ömer Rıza Kehhâle, *age*, II, 102.

⁴⁵ Abdulkâdir el-‘Ayderûsî, *age*, s. 266.

⁴⁶ Abdulkâdir b. Muhammed el-Ensârî el-Cezîrî, *age*, s. 15; Muhammed Tâhir el-Kurdî, *age*, s. 99-100.

⁴⁷ Zeynulâbidîn el-Bekrî es-Siddîkî el-Mısırî (ö:1107/1695): el-Muhibbî'nin dostu, döneminin önde gelen ediplerinden olup aynı zamanda el-Muhibbî'ye *Nefhatu'r-Reyhâne*'nin telifinde yardım etmiştir. Bkz. el-Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, II, 196; el-Muhibbî, *Nefhatu'r-Reyhâne*, IV, 492; el-Murâdî, *Silku'd-Durer fî A'yâni'l-Karnî's-Sânî 'Aşar*, Thk: Ekrem Hasan el-‘Ulebî, Dâru Sâdir, Beyrut, 2001, I, 173.

⁴⁸ Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, II, 197.

بمائها نَغْسِلُ أَكْدارَنَا وَنَحْرِقُ الْمَهْمَ بِبِيرانِهَا
 لا هَمَّ يَبْقَى وَلَا غَمَّ إِذْ قَابِلَكَ السَّاقِي بِفَنجَانِهَا
 شَرابُ أَهلِ اللَّهِ فِيها الشِّفا جِوابُ مَنْ يَسْأَلُ عَن شانِها

Kahveyi kahvehanede içtiğinde zerafet onun dostlarını çepeçevre kuşatır.

Suyuyla kederlerimizi yıkar, ateşiyle de tasamızı yakarız.

Sâkî fincanıyla karşıladığından ne gam ne de keder kalır.

Durumunu soranlara cevap olarak: O içinde şifa olan Allah ehlinin içeceğidir.

Kahvenin hararetli savunucularından olan şair Burhânuddîn İbrahim b. el-Mubellit de kahvenin yararı veya zararı konusunda tarafsız kalarak onun ne zararını ne de bir faydası olduğunu ifade etmektedir⁴⁹:

أرى قهوةَ البُنِّ في عصرنا على شربِها الناسُ قد أَجمَعُوا
 وصارتْ لِشُرَّابِها عَادةً فليستْ تَضُرُّ وَلَا تَنْفَعُ

Çağımızda, insanların kahvenin içilmesinde sakınca görmediklerini görüyorum.

O, içenlerinin alışkanlık haline getirdiği, ne zararı ne de faydası olan bir içecektir.

4. KAHVEHANELER

Kahve önceleri sadece evlerde içilen bir içecektir. Ancak kahvenin yaygınlaşmasıyla beraber ilk defa bu dönemde adına kahve evleri⁵⁰ (kahvehaneler) denilen her kesime hitap eden mekânlar oluşmuştur. Bu mekânlar insanların boş zamanlarını değerlendirip hoşça vakit geçirmek amacıyla bir araya geldikleri yerler⁵¹ olmuştur. Sosyal hayatın önemli bir parçasını teşkil eden kahvehanelerin tabiatla iç içe olmasına büyük özen gösterilmiştir. Ziyaret maksadıyla 1096/1684 yılında Dimeşk'e gelen Jean Thevenot'un zikrettiği Dimeşk'teki tabiatla iç içe olan "*Beyne Nehrayn Kahvesi*" ve Büyük kahvehane olarak da adlandırılan "*Sinâniyye Kahvesi*"⁵² bu bağlamda en güzel örnekleri teşkil etmektedir. Şairler de doğal olarak tabiatın

⁴⁹ Necmuddîn el-Ğazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire*, III, 92.

⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Bürîni, *age*, I, 93; Şefik Cebri, "Beytu'l-Kahve", *Mecelletu Mecma'ül-Luğati'l-'Arabîyye bi Dimeşk*, Dimeşk, 1967, XLII, 373-378.

⁵¹ Na'im el-Hımsî, *Nahve Fehmin Cedîdin Munsifin Liedebi'd-Duveli'l-Mutetabi'a ve Tarihîhi*, Lazkiye, 1979, II, 156-157.

⁵² Chevalier D'arvieux, *Vasfu Dimeşk fi'l-Karnî's-Sabi' 'Aşar*, Tercüme: Ahmed İbiş, 1. bs., Dimeşk, 1982, s. 76-77.

güzelliğinden nasibini almış, kenarında akarsuların ve kendilerine hizmet eden güzel bir sâkînin bulunduğu bu tip mekânları kendilerine mesken edinmişler⁵³, zamanlarının büyük bir bölümünü dostlarıyla birlikte kahve eşliğinde sohbet ederek geçirmişlerdir. Bunun yanı sıra bu kahve evlerinde müdavimlerine hizmet etmek için bir de sâkî -bu sakinin güzel endamlı ve yakışıklı olması gerekirdi⁵⁴- bulunmaktaydı.

SONUÇ

Bilindiği gibi kahve keyif veren maddelerin başında gelmektedir. Bu nedenle de kahve, Arap şairlerine ilham kaynağı olmuş ve ona dair akla gelebilecek her şeyi şiirlerine konu yapmışlardır. Arap şiirini incelediğimizde şairlerin onu detaylandırarak ilk kimin bulduğunu, helal- haram olmasıyla ilgili sergilenen fikhî tartışmaların yanı sıra kahvenin tasvirini, nasıl yapıldığını, çeşitlerini, yararlarını ele alarak incelediklerini müşahede etmekteyiz.

Kahveye dair şiirlerin aynı zamanda döneminin sosyal yapısına da işaret eden önemli belgeler olduğunu söylemek mümkündür.

⁵³ el-Bûrînî , *Terâcimu'l-A'yân min Ebnâ'iz-Zemân*, Thk: Salâhuddîn el-Muneccid, Dimeşk, 1959, I, 93.

⁵⁴ el-Bûrînî , *age*, I, 93.